

УДК [339.13:633.1] (477)

**В. М. Лебідь,***кандидат економічних наук***К. Є. Прищепя,***ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”*

## СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ ЗЕРНА УКРАЇНИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В умовах ринкової економіки виникає необхідність інтеграції України у світовий економічний простір, пошуку стійких ніш у реалізації виробленої продукції. Враховуючи ту обставину, що однією з провідних галузей міжнародної спеціалізації країни є сільськогосподарське виробництво, зміцнення позицій на світовому ринку сільськогосподарської продукції є одним із першочергових завдань держави. Особливої уваги заслуговує експорт продукції зернових культур, за якими країна має конкурентні переваги на світовому ринку.

**Актуальність дослідження.** Природно-кліматичні умови та родючі землі України сприяють вирощуванню зернових культур і дозволяють отримувати високоякісне продовольче зерно в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Зернове господарство України є стратегічною і найбільш ефективною галуззю народного господарства. Зерно і вироблені з нього продукти становлять основу продовольчої безпеки держави. Відтак дослідження питань розвитку зернового ринку є актуальними.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вивчення різних аспектів розвитку продовольчих ринків, які стосуються становлення ринкових відносин в системі АПК, створення ринкової інфраструктури, забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, а також формування зернового ринку є предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених-економістів: В. Андрійчука, В. Бойка, П. Гайдуцького, М. Калінчика, Ю. Коваленка, М. Лобаса, М. Маліка, П. Саблука, Л. Худолій, Г. Черевка, О. Шпичака та ін. Відзначаючи цінність результатів досліджень науковців, необхідно наголосити, що не всі теоретичні розробки знаходять застосування на практиці, про що свідчить сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності, особливо це стосується експорту зернових культур.

**Метою** статті є аналіз зернового ринку України, а також вивчення проблем зернового комплексу та способів їх усунення.

**Виклад основного матеріалу.** Україна – аграрна країна, яка має 27% світових чорноземів та величезний аграрний потенціал. Тому за умов світового підвищення цін на продукти харчування, за умов збільшення кількості населення планети, сільсько-

господарська продукція України потрібна світу. Але сьогодні мова йде не про попит, а про рентабельність сільського господарства України. У зв'язку з цим Україні потрібно визначитися з пріоритетами та розвивати саме ті галузі, які мають найбільший потенціал [1, с. 140].

Зернове господарство є особливою галуззю агропромислового комплексу, що визначає в сучасних умовах рівень розвитку всього аграрного сектора економіки України. Серед базової сільськогосподарської продукції, яка гарантує продовольчу безпеку країни, зерно займає особливе місце. Це зумовлено винятково важливим його значенням безпосередньо для виготовлення висококалорійних продуктів харчування і насамперед хліба. У більшості країн світу хлібові, як основному продукту харчування населення, немає альтернативи [2, с. 108].

Зерно використовується у вигляді хліба, крупи, макаронів, кондитерських виробів. У 2010 р. з розрахунку на особу в Україні було спожито 119,5 кг, а в 2011 р. – приблизно 115 кг хліба та хлібопродуктів.

Майже на усіх історичних етапах розвитку суспільства зерно було і нині залишається важливим джерелом багатства України. Воно є важливим експортним продуктом, що забезпечує значні надходження валютних коштів, а в сільськогосподарських підприємствах є основою грошових надходжень і прибутків. При зберіганні зерно практично не втрачає своїх якостей, тому придатне для створення державних резервів для виробництва продуктів харчування та кормів.

В Україні зернове господарство з давніх-давен є провідною галуззю розвитку аграрної сфери, важливим джерелом поліпшення матеріального добробуту народу.

В останні роки український зерновий ринок демонструє позитивну динаміку, як у відношенні виробництва, так і експортного потенціалу, що продемонстровано в табл.1 [3].

У 2000 р. обсяг виробництва зерна зменшився майже на 10 тис. тон у порівнянні з 1995 р. У період 2005 – 2007 рр. спостерігається динаміка зниження збору урожаю. Виробництво зернових та зернобобових культур починаючи з 2008 р. і до 2010 р. знижувалося, але в 2012 році збір зернових досягнув обсягів виробництва 2008 р.

## Виробництво зернових та зернобобових культур (тис. тон)

Роки	Зернові і зернобобові культури – всього	У тому числі				
		Пшениця		Ячмінь		Кукурудза
		Всього	У тому числі озима	Всього	У тому числі ярий	Всього, тис. тон
1990	51009,0	30373,7	30348,0	9168,9	7215,5	4736,8
1995	33929,8	16273,3	15968,6	9633,2	8646,4	3391,8
2000	24459,0	10197,0	9775,2	6871,9	6264,8	3848,1
2005	38015,5	18699,2	17683,4	8975,1	7967,4	7166,6
2006	34258,3	13947,3	12879,7	11341,2	10359,1	6425,6
2007	29294,9	13937,7	13172,8	5980,8	5106,1	7421,1
2008	53290,1	25885,4	25050,0	12611,5	9948,5	11446,8
2009	46028,3	20886,4	20037,0	11833,1	8213,6	10486,3
2010	39270,9	16851,3	16216,8	8484,9	5265,9	11953,0
2011	56746,8	22323,6	21644,9	9097,7	5861,8	22837,8

Це дає реальну можливість Україні розширити ринки збуту та закріпитися на нових рубежах. Перед Україною відкриваються великі перспективи на світовому ринку у зв'язку з дефіцитом продовольства, зростанням попиту на біопаливо, а також відсутністю можливостей розширювати посівні площі та нарощувати продуктивність сільського господарства в основних аграрних країнах.

Виробництво зернових культур є основним напрямом в АПК України. Три основні культури, що формують вал в рослинництві України: пшениця, ячмінь і кукурудза [4].

Про це свідчить структура обсягів виробництва зернових та зернобобових культур у 2011 р., де дійсно головними зерновими культурами є кукурудза, пшениця та ячмінь, що продемонстровано за допомогою рис.1, який має наступний вигляд [3].

Якщо брати до уваги дані 2011 – 2012рр., то ситуація змінилася. Відтак першість з популярності серед зернових сільгоспкультур на даний момент отримує пшениця – на неї доводиться майже половина усього виробництва зерна в країні (45 %).

Виробництво пшениці (упродовж останніх трьох років її урожай складав в середньому 21,2 млн тонн) перевищує внутрішнє споживання майже удвічі, що робить цю культуру експортоорієнтованою. Основні країни-покупці української пшениці – Єгипет, Туніс, Лівія, Ізраїль, Туреччина, Бангладеш.

Виробництво кукурудзи також набагато перевищує внутрішнє споживання – місткість внутрішнього ринку складає не більше 6 млн. тон. За період 2011 – 2012 рр. рекордний урожай кукурудзи в Україні (біля

17 млн тон) генерує потенціал експорту цієї культури на рівні 10 – 11 млн тон. Це дозволить нашій країні стати третім за величиною експортером кукурудзи на світовий ринок після США і Аргентини.

У шестірку видатних світових імпортерів кукурудзи останніми роками входять наступні країни: Японія, Мексика, Південна Корея, Єгипет, Тайвань і ЄС. За період 2010 – 2011 рр. Україна поставляла кукурудзу тільки в ЄС і Єгипет.

Ячмінь – третя по обсягах виробництва культура в зерновому господарстві України. На неї припадає близько 25% в структурі вирощування зернових. Виробництво ячменю в Україні за останні три роки в середньому складало близько 11 млн тон. Внутрішнє споживання ячменю в Україні оцінюється в 5 млн тон, тобто в два рази менше зібраного останніми роками урожаю. Надлишок спрямовується на експорт. Більше половини усього українського ячмінного експорту (53%) направляється в Саудівську Аравію.

Основними компаніями, що займаються експортом зерна є „НІБУЛОН”, а також „Кернел”, „Райз”, „Сарна”, „Клов”, „Луї Дрейфус”, „Сантрэйд” [5].

Динаміка виробництва основних видів зернових в Україні за останні 5 років і в результаті отримала явну тенденцію збільшення обсягів вирощування тих культур, які користуються найбільшим попитом на світовому ринку: пшениці в 6,3 разів, ячменю та кукурудзи у 1,8 разів.

За даними експертів УКАБ (Асоціація „Український клуб аграрного бізнесу”), урожай зернових культур в середньому за 2002-2006 роки в Україні склав 34,6 млн тон, тоді як за період 2007 – 2011 рр. ці показники зросли в середньому до 44,9 млн тон. Таким

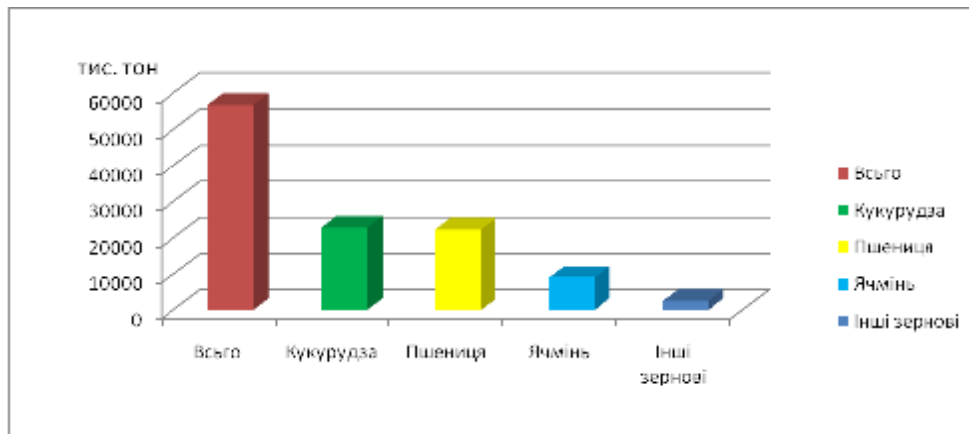


Рис. 1. Структура виробництва зернових та зернобобових культур за 2011 р.

чином, при збереженні існуючих тенденцій показники валового збору зернових культур до 2016 р. можуть вирости в середньому до 58,3 млн тон [6].

В Україні зерно вирощується в усіх природно-кліматичних зонах, проте з урахуванням регіональних ґрунтово-кліматичних умов та біологічних особливостей окремих зернових культур в Україні встановилася певна зональна структура виробництва зерна. В степовій зоні його зосереджено близько 45%, у лісостепу – майже 41, на Поліссі – 13,5, в Карпатах – 1,5% [4].

Поступове удосконалення структури посівних площ з урахуванням регіональних особливостей та здійснення заходів щодо нарощування ресурсного потенціалу зернового виробництва забезпечить суттєве підвищення урожайності зернових культур і нарощування обсягів для поповнення зернового балансу країни. У розвитку виробництва зерна, зокрема провідних зернових культур озимої пшениці, кукурудзи і ячменю, найбільш важливими чинниками є рівень забезпеченості посівів добривами, високопродуктивним сортовим насінням, а також технічні можливості проведення в оптимальні терміни всіх технологічних операцій з їхнього вирощування і збирання.

Загалом за розмірами посівних площ зернових і зернобобових культур Україна займає серед зарубіжних країн 6 – 7, за виробництвом зерна на одну особу – 5 – 6 місце, а за експортом зернових культур Україна займає почесне 3 місце на міжнародному ринку зерна.

За даними статистики, валовий збір зернобобових культур в Україні за останні три роки склав: у 2009 р. – 46028,3 тис. тон; у 2010 р. – 39270,9 тис. тон; у 2011 р. – 56746,8 тис. тон.

Отже, в 2010 р. виробництво пішло на спад, а вже в 2011 р. – зросло на 10718,5 тис. тон, у порівнянні з 2009 р.

Але така позитивна динаміка виробництва зерна виникла на основі екстенсивних, а не інтенсивних факторів. Про це свідчить збільшення площі, з якої зібрано врожай. Посівна площа зернових культур складала:

2009 р. – 15469,7 тис. гектар;  
2010 р. – 14575,7 тис. гектар;  
2011 р. – 15321,3 тис. гектар [3].

Та екстенсивний розвиток – це не єдиний недолік зернового комплексу України.

На українському ринку зерна існують наступні проблеми:

1. Виробляється обсяг, набагато більший від потрібного для забезпечення хлібом і хлібопродуктами населення, і кожного року після жнив експортується значний обсяг зерна за низькими цінами одразу після жнив, а потім пізніше імпортується за набагато вищими цінами.

2. Крайній ступінь нерозвиненості експортної інфраструктури. На даний момент елеватори і порти переповнені зерном і відмовляються приймати зерно далі.

3. Інфраструктура експорту морем розвинена дуже погано. Водяний шлях до портів Азовського та Чорного морів (по Дніпру) практично не діє; елеватори в річних дніпровських портах перебувають у жалюгідному стані; при проектуванні мостів можливість проходу барж, як правило, не враховується. Залізниця, фактично, залишається єдиним монопольним перевізником, і тому там спостерігається багато зловживань.

4. Вартість зберігання зерна на елеваторах є високою, інфраструктура зберігання є досить старою і неефективною, втрати при зберіганні також дуже високі. Українські елеватори часто зловживають своїм монопольним становищем.

5. Несталість і досить великі коливання цін на зерно. Це спричинене не тільки різницею попиту й пропозиції, а й двома іншими важливими причинами – обмінний курс і світова ціна на пшеницю.

6. Продуктивність урожаю є низькою, це спричинене застарілим обладнанням та технікою, неефективними методами ведення сільського господарства (с/г).

7. Щодо хлібопродуктів, то тут ситуація краща – Україна може своїм виробничими потужностями за-

безпечити внутрішній ринок (якщо не брати до уваги те, що майже всією інфраструктурою володіє не дуже успішна монопольна компанія ДАК „Хліб України”).

8. Значне скорочення попиту на зерно як корму при виробництві тваринницької продукції [7, с. 5].

Розвитку і підвищенню ефективності вирощування зернових культур в Україні сприятиме функціонування раціонального ринку зерна. Виходячи із законів ринкової економіки та специфіки зернопродуктового підкомплексу, розвиток згаданого ринку повинен передбачати: господарську самостійність виробників та створення умов для конкуренції учасникам ринкової торгівлі зерном і зернопродуктами; наявність різних форм підприємств системи заготівлі, зберігання і переробки зерна; певний порядок формування і розподіл державних ресурсів зерна; економічні методи регулювання ринкових відносин при реалізації зерна. За таких умов основним завданням державного регулювання повинен бути захист інтересів виробників і споживачів зерна для забезпечення прибутковості виробництва зернопродукції та контролю за еквівалентністю цін на зерно і засоби виробництва, що постачаються сільському господарству, регулювання умов поставок зерна на ринок. Метою державного регулювання ринку зерна повинна бути підтримка функціонування ринкового механізму й коригування його розвитку в потрібному для країни напрямі [1, с. 87 – 88].

Щодо сучасного стану регулювання ринку зерна України та його основних тенденцій, наразі держава вдається до таких популярних механізмів, як квотування, обкладення експорту митами, інтервенцій, підтримки цін, заставних закупівель.

При цьому рекомендованими (тобто ринковими) методами є:

- хеджування (для захисту від цінових коливань) і використання деривативів. Варто зазначити, що розвиток товарних деривативів має величезне значення для України. Використання деривативів може позитивно вплинути на ціни і їх стабілізацію, дати можливість використовувати майбутній урожай як заставу і правильно визначити стратегію купівлі-продажу;

- державні програми, спрямовані на підвищення ефективності роботи сектору;

- та інші методи, що виключають адміністративний вплив, прозорі і зрозумілі для учасників ринку [8, с. 11].

Обґрунтування пропозицій та вибір альтернатив:

- Єдиний шлях підвищити результативність роботи системи маркетингу зерна – це зробити її відкритою для конкуренції.

- Приватні інвестори, як внутрішні, так і іноземні, мають отримати дозвіл на контрольний пакет акцій існуючих зернових елеваторів (включаючи елеватори, що належать „Хлібу України”).

- Для створення ефективних с/г підприємств потрібно розробити модель післякогоспного розвитку.

- Досить цікавим є створення Проекту аграрної політики, учасниками якого є з однієї сторони міжнародні організації, такі як ООН, Світовий Банк, Міжнародний валютний фонд, Американська асоціація агентств економічного розвитку, а з іншого – представники Уряду України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, експерти. Метою даного проекту є розробка політики аграрного сектору; цей проект на даний момент є досить успішним і рекомендований для впровадження в інших галузях (фінансовому, енергетичному й інших секторах). Також цікавим є той факт, що Світовий Банк (СБ) розглядав Україну, як одну з 7 найбільш перспективних аграрних країн. (Ці країни, за задумом, мали б забезпечити нестачу продуктів харчування для бідних країн на світі). Для цього СБ планував виділяти 1 млрд \$ щорічно. Звичайно, це б відбулося при виконанні Україною деяких вимог СБ, але ці вимоги спрямовані на піднесення АПК України. Україна цих вимог поки що не виконує. Хоча, при вірній обраній політиці розвитку і при потужній міжнародній підтримці, Україна на світовому ринку с/г продуктів могла б стати досить конкурентоспроможною.

- Потрібно збудувати систему іпотечного кредитування, яка відповідає міжнародним стандартам. Це можливість отримувати довготермінові кредити з низькою відсотковою ставкою під заставу землі.

- Держава повинна створювати сприятливі умови для ведення бізнесу, шляхом впровадження нових законодавчих актів, реформування закону України „Про зерно та ринок зерна в Україні”, розробки програм підтримки розвитку даної галузі.

- Розвиток тваринництва, що приведе до розвитку ринку кормів, так як виникне попит і виробництво кормів, як частина тваринництва, стане ефективним.

- Наступною умовою розвитку є розвиток інфраструктури збуту.

- Необхідною умовою розвитку також є впровадження новітніх технологій. Можливості залучення технологій та обладнання, фінансування цього питання повинна розглядати держава на законодавчому рівні.

- Одним з елементів введення є створення системи лізингу. Такими схемами купівлі обладнання і техніки користуються в усьому світі, і вони є досить вигідними.

- Корисним для економіки було б впровадження належного функціонування товарних бірж в Україні з використанням форвардних і ф'ючерсних контрактів [9, с. 112].

З усього вищесказаного можна зробити наступні **висновки**, що загальна потреба країни в зерні визначається його кількістю, що витрачається на харчування, переробку, корми, насіння, експорт та створення державних резервів. У цьому обсязі найбільшу питому вагу має зерно, що використовується населенням

як продукт харчування та споживається тваринництвом. В Україні від загальної кількості виробленого зерна на корм худобі і птиці використовується 40 – 50%, на харчування – 20 – 21%, насіння – 8 – 10%, переробку на харчові цілі – 2 – 3% і втрачається при зберіганні і доробці – 2 – 3% [2, с. 253].

Україна за відповідних економічних умов спроможна забезпечити себе необхідною кількістю зерна та забезпечити експорт значної його кількості на світовий ринок.

В українській економіці є значний потенціал як у виробництві зерна, хлібопродуктів, кормів, так і взагалі в аграрному секторі. Але щоб розкрити цей потенціал, потрібно створити:

- законодавчо-нормативну базу, яка відповідає міжнародним актам та нормам;
- інституції, які б забезпечували конкурентоздатність в ринковому середовищі;
- механізм впровадження новітніх технологій та інвестицій.

Основними напрямками експорту українського зерна має бути Північна Африка, Близький Схід, ЄС та СНД. При проведенні тих заходів, які були рекомендовані вище, Україна зможе утримувати ці ринки. Також Україна зможе успішно конкурувати на внутрішньому ринку зерна, хлібопродуктів та кормів.

*Подальшого дослідження* потребує проблема низької продуктивності врожаю зерна – морально і технічно застаріла техніка, а саме: вивчення методів фінансування та впровадження новітніх технологій та обладнання.

### Література

1. **Андрійчук В. Г.** Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Г. Андрійчук, М. В. Зубець, В. В. Юрчишин. – К. : Аграрна наука, 2005. – 381 с.
2. **Скидан О. В.** Інституційні засади формування аграрної політики України : монографія / О. В. Скидан. – Житомир : Вид-во „Полісся”, 2010. – 576 с.
3. **Рослинництво України.** Статистичний збірник за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. **Виробництво зернових в Україні.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://info-terra.com.ua/proizvodstvo-zernovux-u.html>.
5. **Найбільші аграрні компанії України.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://online-agro.com.ua/publications/item>.
6. **Головні новини аграрного бізнесу.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agronews.in.ua/node/18188>.
7. **Гайдучський П. І.** Нелегко освоювати цивілізований ринок зерна / П. І. Гайдучський // *Зерно і хліб*. – 2004. – № 1. – С. 4 – 6.
8. **Новичкова Є.** Державне регулювання ринку зерна в Україні / Є. Новичкова // *Юри-*

*дична Газета*. – 2012. – № 25. – С. 11 – 13.

**9. Політика та розвиток сільського господарства в Україні /** за ред. Штефана фон Крамона-Таубадея, Сергія Зорі, Людвіга Штріве. – К.: Альфа-Принт, 2001. – 312 с.

### Лебідь В. М., Прищепка К. Є. Сучасний стан ринку зерна України, проблеми та перспективи розвитку

В даній статті розглянуто та проаналізовано три основні зернові культури, а також стан зернового комплексу України в цілому за останні роки.

Показано тенденції розвитку виробництва зернового господарства. Проаналізовано головні проблеми українського ринку зерна, і відповідно наведено обґрунтування пропозицій щодо усунення даних проблем, які дадуть можливість реалізувати потенціал зернового комплексу України.

*Ключові слова:* зерновий комплекс, ринок зерна, зернові культури, експорт, інфраструктура.

### Лебедь В. Н., Прищепка Е. Е. Современное состояние рынка зерна Украины, проблемы и перспективы развития

В данной статье рассмотрены и проанализированы три основных зерновых культуры, а также состояние зернового комплекса Украины в целом за последние годы.

Показанные тенденции развития производства зернового хозяйства. Проанализированы главные проблемы украинского рынка зерна, и соответственно приведены обоснования предложений относительно устранения данных проблем, которые дадут возможность реализовать потенциал зернового комплекса Украины.

*Ключевые слова:* зерновой комплекс, рынок зерна, зерновые культуры, экспорт, инфраструктура.

### Lebed V. N., Prischepa K. E. Modern Position of Market of Grain of Ukraine, Problems and Prospects of Development

In this article three basic cereals, and also state of grain-growing complex of Ukraine, are considered and analysed on the whole in the last few years.

Shown progress of production of the grain growing trends. The analysed main problems of the Ukrainian market of grain, and accordingly the brought grounds over of suggestions, are in relation to the removal of these problems that will give an opportunity to achieve grain-growing complex of Ukraine.

*Key words:* grain-growing complex, market of grain, grain-crops, export, infrastructure.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2012

Прийнято до друку 20.12.2012